

1897 Bryssel. Kongress om arbetarskydd

Bara någon månad efter den fackliga arbetarskyddskongress i Zürich, hölls 1897 års andra internationella kongress om arbetarskyddslagar, den här gången i Bryssel, som en kongress vid världsutställning där. Det var en privatinitierad uppföljare av den allra första internationella kongressen om arbetarskydd, som hållits i Berlin år 1890. Brysselkongressen hölls från den 27 till den 30 september 1897. Anknytningen bakåt bestod bland annat av att femton av deltagarna hade varit med redan i Berlin 1890.

I förordet till det tryckta protokollet betonas att kongressen var ett privat initiativ, som utgick från Berlinkonferensens rekommendationer, för att vidare diskutera dem förutsättningslöst, av både förespråkare och motståndare till arbetarskyddslagar. Tre belgiska universitetsprofessorer, Victor Brants, Remi de Ridder och Ernest Mahaim samt Louis Strauss, ordförande för "la Fédération des innovations commerciales et industrielles de Belgique", utgjorde organisationskommittén. Officiella representanter hade kommit från Belgien, Brasilien, Spanien, Nordamerikas Förenta Stater (MM Carroll D Wright samt William R Willoughby, den senare expert från "département du travail"), Frankrike (MM Linder, Breton och J Finance, alla statliga tjänstemän), Luxemburg, Storbritannien med Irland, Ungern, Nederländerna, Portugal, Rumänien, Ryssland och Sverige. Beroende hur man räknar eller var antalet står skrivet varierar antalet deltagare något.

Av samtida skribenter beskrevs Brysselkongressens arrangörer som borgerliga socialpolitiker eller ekonomer. Ändå var bredden på deras syn på arbetarlagstiftning stor. Den mest ortodoxa liberalism ställdes där mot ett öppet ställningstagande för statlig interventionism, enligt en fransk deltagare. Besökarna kunde grovt delas in i protektionister, särskilt många sådana kom från Tyskland och liberala anti-protektionister, främst från Frankrike och Belgien. De registrerade deltagarna var 445 stycken,

exklusive de 20 personer som var officiellt delegerade från tretton länder.¹ Vad denna officiella status egentligen hade för innebörd är oklart.

På denna kongress diskuterades alltså öppet för eller emot en generell arbetarskyddslagstiftning. Ett speciellt skydd, som ett nattarbetskydd för enbart kvinnor, var inte en huvudfråga och ett sådant var för de allra flesta en självklarhet.

Inför denna Internationella arbetarskyddskongressen (fr. Congrès International de Législation du Travail) hade inbjudningar sänts till grupper och partier, som alltså inte alla var positiva till statliga ingripanden i arbetslivet. Därför väntade man sig kontroverser. Sådana blev det några men ingen tog sig så upprörda uttryck som debatterna hade gjort i Zürich. Ett lättförklarligt skäl var att organisatörerna hade bestämt att inga resolutioner skulle antas. Ingen partipolitisk eller facklig profilering stod heller på spel, vilket varit fallet i Zürich. På kongressen diskuterade individer, inte företrädare för organisationer. Kallelsen till kongressen lovade att "absolut objektivitet skulle råda."² Frågan om kvinnor skulle få lönearbete eller inte kom inte upp till behandling på denna kongress; att de borde särbeskyddas var underförstått av de flesta men ifrågasattes ändå av några få.

Den belgiska regeringen hade visat sin välvilja, dels genom ett finansiellt stöd, dels genom att uppmana utländska regeringar att låta sig representeras på kongressen via ombud. Därmed kan man säga att den fick en officiell stämpel, liksom själva det faktum att det var en kongress som hölls inom världsutställningen. Sverige sände fabrikören Gustaf Wilhelm Tham, känd som förespråkare för arbetarskyddslagstiftning och delegerad för Sverige redan vid Berlinkonferensen 1890. Tham (1839-1911) var sedan 1876 direktör vid Husqvarna vapenfabriks AB. Åren 1887-1891 hade han suttit i Första Kammaren och där anslutit sig till den

---

¹ Bruxelles Sept 1897: XIIff; art i *Revue d'économie politique* Nr 4 1897: 402-404; Congrès ... des Travailleurs, Paris 1900 II: 262; Francke 1901: 758ff; Seilhac 1904: 9.

² "L'impartialité le plus large y présidera." Bruxelles Sept 1897: XII; Seilhac 1904:14.

protektionisterna. Som arbetsgivare ansågs Tham vara en föregångsman med intresse för arbetarskydd och sociala välfärdsinrättningar.³ Förutom den svenske officielle delegaten, kom från Norden två danskar, folketingsledamoten Ludwig Bramsen, chef för ett försäkringsbolag och fabrikören Jacob Marstrand från Köpenhamns stadsstyrelse, samt norrmannen Hroar Olsen, statssekreterare på inrikesministeriet i Christiania (numera Oslo).⁴

Tyskland hade inte sänt någon officiell representant vilket var ett tecken på den förändrade inställningen i regeringskretsar, bestämd av kejsaren Wilhelm II, till arbetarskyddslagstiftning som skett sedan mitten på 1890-talet. År 1896 hade handelsministern friherren Hans von Berlepsch, som varit pådrivande för sådan lagstiftning, fått avgå. Han, som suttit ordförande vid konferensen i Berlin 1890, deltog i Bryssel som ordinär kongressist. Han var fortfarande en eldsjäl för internationalisering av arbetarskydd och omgavs i dessa kretsar av stor prestige. Man skulle kunna säga att den "kejsarens socialpolitik" som hade avstannat i Tyskland⁵ efter bara några år, nu i Bryssel fördes ut för en internationell lansering och förankring av entusiastiska tyska tillskyndare, som förlorat inflytandet i sitt eget land.

De flesta deltagarna kom, givetvis, från Belgien. Grannländerna Frankrike och Tyskland var välrepresenterade men från andra länder kom inte större grupper. Närvarande var t ex tyskarna Lujo Brentano, Heinrich Herkner, Gustav Schmoller och Werner Sombart, alla så kallade katedersocialister. Flera av de tyska universitetsprofessorer, som gjort sig kända som lagstiftningsförespråkare fanns alltså på plats. Andra professorer kom från Frankrike, Schweiz och Belgien, som fransmännen Georges Blondel, Émile Cheysson, Raoul Jay, Ernest Mahaim och Paul Pic,

---

³ Bruxelles Sept 1897: XIIff & 608, protokollet anger honom som medlem av Första Kammaren 1897; Gustaf Wilhelm Tham (1839-1911), se också *Svensk Uppslagsbok* 1954.

⁴ Bruxelles Sept 1897: XIIIff & 287ff.

⁵ Bruxelles Sept 1897: XXXIV; Berlepsch avgick 27 juni 1896, Bruxelles Sept 1897: 205; Uttrycket "la politique sociale de l'empereur" finns i artikeln av Alfred Weber om den tyska arbetarskyddslagstiftningen, som var viktig under Brysselkongressen, Bruxelles Sept 1897: 188; Rinman 1901: 209

österrikaren Eugen von Philippovich, belgaren Hector Denis samt schweizaren Léon Walras. Dessa lärda män, alla professorer, hade som sin kähphäst skyddslagar för kvinnor, enligt nationalekonomen Alfred Weber, som nog själv bör räknas till den kretsen. Deras främsta argument var omtanken om kvinnornas hälsa och moral.⁶

Dessutom deltog några enstaka fackliga representanter. De belgiska socialisterna hade haft svårt att enas om vem som skulle representera dem. Det blev till slut den redan nämnde Hector Denis istället för den radikalare Edouard Anseele, det belgiska arbetarpartiets grundare. Emile Vandervelde valde att delta som journalist, inte som delegerad. Av Webers tre kategorier arbetarskyddsvänliga, kan vi på denna kongress alltså knappast finna några representanter för den socialistiska arbetarrörelsen men inte heller många från den konservativa antikapitalistiska gruppen, som blivit allt mindre under 1890-talets ekonomiska uppsving. Belgaren Carton de Wiart från det kristdemokratiska arbetarpartiet, som starkt agerat för att förbjuda gifta kvinnors lönearbete, var med.⁷

Interventionisterna var i majoritet även om många av deltagarna var emot allt statsingripanden i arbetslivet. Dit hörde ortodoxa liberaler från Frankrike, som den f. d. ministern Yves Guyot och professor Jules Fleury. Flera lagstiftningsmotståndare kom från näringslivet; ett inte så litet antal var advokater och bland dessa fanns även akademiker. Talförast av extremliberalerna var belgaren Louis Strauss och den ryske kejsarens rådgivare Raffalovich.⁸

Fanns det överhuvudtaget några kvinnor i denna församling? Jo, tre från Storbritannien var närvarande, ingen från något annat land. De var fabriksinspektrisen Adelaide M Anderson, Hertfordshire, samt Mrs Margaret MacDonald, Woman's Industrial Council och Miss Deane, båda

---

⁶ . Bruxelles Sept 1897: XIIIff & 287ff.; Périgord 1926: 65.

⁷ Seilhac 1904: 10; Bruxelles Sept 1897: XIIIff

⁸ Seilhac 1904: 10f; Bruxelles Sept 1897: XIIIff

från London. Margaret MacDonald var en känd socialistisk förespråkare för skyddslagar för kvinnor. Det var enbart miss Andersson som deltog med inlägg -- på engelska -- under diskussionerna medan Margaret Mac Donalds medverkade med ett flertal i förväg insända rapporter.⁹

Förhandlingar

Baron Hans von Berlepsch betonade som mötesordförande skillnaden mellan den tidigare Berlinkonferensen år 1890 och Brysselkongressen. Den första hade varit statlig medan dagens församling var "fri".¹⁰ Han ledde en debatt som berörde den liberala ideologins kärna, nämligen dess två sätt att se på statens roll på arbetsmarknaden: vad var det som kunde betecknas som arbetets frihet. Diskussionen är intressant av många skäl men ur ett genusperspektiv främst för dess i det närmaste totala frånvaro av en diskussion om kvinnornas ställning. Det existerade en konsensus bland de interventionistiska liberalerna om att kvinnor *borde* särbehandlas. Ingenstans kunde man höra formuleringen från de tidigare feministkongresserna om att arbetarskydd bara vore bra på villkor att det omfattade *både* män och kvinnor. Av dessa manliga förespråkare för skyddslagar hade feministerna inget stöd att hämta.

Liksom årets tidigare feministkongress hölls denna i aulan på Palais des Académies. Kongressens målsättning var, trots den breda inbjudan till folk från alla läger, att välja ut en skara som på sikt var villiga att verka för en mer fast organisering för att främja internationella avtal/konventioner om arbetarskydd. För den inflytelserike Hans von Berlepschs del blev kongressen en manifestation till förmån för arbetarskyddslagar och deras internationalisering.¹¹

Kongressen utgick alltså från förslagen vid Berlinkonferensen 1890. Söndagsvila, att arbetare var lediga på söndagen, hade varit en viktig programpunkt där; den hade alla kunnat enas om med viss

⁹ Bruxelles Sept 1897: XIIIff ; för M MacD, Caine 1997: 151ff.

¹⁰ "une conférence libre". Bruxelles Sept 1897: 609.

¹¹ Bruxelles Sept 1897:XIII, 609; Francke 1901: 758ff.

reservation från Belgien och Frankrike. Om önskvärldheten att reglera barns arbetstider hade enigheten inte gått att uppnå. Men alla hade i Berlin kommit överens om att barn inte borde arbeta på natten förrän efter 16 års ålder. I Berlin hade inte heller enighet kunnat uppnås när det gällde vuxna kvinnors nattarbetsförbud, fast detta till slut rekommenderades av konferensen. Några krav på *generella* arbetarskyddslagar för alla arbetare hade däremot inte tagits upp till behandling i Berlin.¹²

Brysselkongressen byggde vidare på Berlinkonferensen genom att ställa sju frågor. Av dessa tog ingen direkt upp frågan om nattarbetsförbudet för kvinnor. Den ansågs avklarad i och med Berlinkonferensens positiva ställningstagande och den lagstiftning som senare hade införts eller tidigare funnits i stora länder som Storbritannien, Tyskland och Frankrike.

De aktuella frågorna som ställdes var: 1) hur var dagsläget för arbetarskyddet i olika länder; hade Berlinkonferensen haft betydelse för det? 2) borde ett generellt arbetarskydd införas? 3) vore internationell arbetarskyddslagstiftning önskvärd och i så fall i vilka former? 4) skulle det gå att reglera arbetet i småindustrier och hemindustriellt arbete? 5) vore det önskvärdt att sprida existerande nationell lagstiftning, om till exempel om hur farliga industrier reglerades i vissa länder, till andra länder? 6) hur skulle en arbetarskyddslagstiftning upprätthållas; hur borde en effektiv fabriksinspektion genomföras? 7) vore det önskvärdt med en internationell organisation, för samordning och för insamlande av internationell jämförande statistik?¹³ Inriktningen som går att utläsa av denna dagordning pekar otvetydigt mot mer statsingripanden och en internationalisering, trots talet om opartiskhet och en förutsättningslös debatt.

---

¹² Bruxelles Sept 1897: Vff, 187ff, Webers artikel, se särskilt tabell s 195.

¹³ Seilhac 1898: 6f.

Liberal oenighet

En liberalideologisk träta utbröt på grundtemat vad är frihet. Finns frihet på en reglerad arbetsmarknad? Var inte arbetarskyddslagstiftning att inskränka människans, eller rättare sagt mannens, frihet? Två tolkningar av "arbetets frihet" -- som båda kallade sig för liberala -- ställdes mot varandra. Louis Strauss från Antwerpen, medlem i "Conseil supérieur de l'industrie et du commerce" samt professor Lujo Brentano, München, såg olika på detta frihetsbegrepp. Louis Strauss riktade ett inlägg mot all statlig reglering av arbetsmarknaden och betonade att en sådan alltid måste bli godtycklig. Han saknade dessutom ett förberedande arbete med insamling av statistik och enkäter, tidens alltmer uppskattade verktyg för att bedöma samhällsutveckling, en konsekvensanalys helt enkelt. Genom dem skulle verkningarna av statliga ingripanden kunna värderas, om de blev införda. Hans huvudinvändning var att om man ersatte hans frihet som företagare med en statlig byråkrati som skulle inspektera reglers efterlevnad, då skulle det leda till statssocialism.¹⁴ Han attackerade kongressens inledningstal av von Berlepsch, i vilket denna hade påstått att den fria ekonomin aldrig hade gett massorna någon lycka. Strauss uppfattning var att detta bara kunde säga för att ekonomin aldrig tillåtit någon sådan fullständig frihet. Hans slutsats och åsikt blev därför att frihet från statliga ingrepp borde öka istället för att minska.

Strauss angrep även den schweiziska staten som alltsedan 1881 hade försökt att lansera idén om en gemensam internationell reglering. Arbetarskyddslagstiftning och handelsprotektionistiska tullar såg han dessutom som två sidor av samma felaktiga politik. En sådan sregleringspolitik ledde till produktion av färre varor, därmed högre priser och det skulle ge en lägre standard för alla; en krympande marknad och arbetslöshet skulle bli följderna. Han anklagade den tyska handelspolitiken för att vara indirekt styrd av socialdemokratin. Den tyska staten hade

---

¹⁴ Bruxelles Sept 1897: 621ff, XVII och XXXI.

nämligen försökt bemöta vänsterns ökande inflytande och använt dess rekommendationer att reglera genom att införa tullar:

... den s k demokratiska socialismen ska bekämpas med en statlig socialism. Skyddstullar för industriidkarna och arbetarskyddslagar för arbetarna, allt införs för att stävja en fruktan för framtiden.¹⁵

Tyska staten hade, menade Strauss, varit så rädda för ett ökat socialistiskt inflytande att den infört arbetslivslagstiftningar; nu ville den sprida regleringar från tullar till skydd av arbetskraften med hjälp av internationella överenskommelser, för att hindra konkurrens från andra länders frihandel och fria arbetsmarknader.

Denne talare framträdde som språkrör för affärsmän, som med oro såg ökade statsingripanden i ekonomin. De såg fabriksinspektörer som en armé, som hindrande angrep industrins tillväxt. De menade att arbetarnas ökande välbefinnande kom från den blomstrande industrin, som skulle bli paralyserad av nya överstatliga ingrepp. Från början hade det varit frihet, inte restriktioner, som legat bakom industrins framgångar. Till exempel hade avregleringen av skråväsendet fått positiva följder.¹⁶

På ett område förordade Louis Strauss ändå statligt ingripande; staten borde införa obligatorisk skolgång. Barn skulle vara i skolan, inte på fabriker. Strauss var dessutom, något förvånande, positiv till starka fackföreningar. De borde finnas som en part för arbetarnas intressen. Först då kunde förhandlingar föras och bindande avtal slutas mellan organisationer för både arbetsgivare och arbetare. På denna punkt var han överens med den andre debattören Lujo Brentano, som i övrigt skulle ifrågasätta nästan alla hans synpunkter. Louis Strauss förutspådde att den dag skulle komma då "arbetaren själv skulle bryta de kedjor i vilka arbetet hade fjättrats och kräva frihet."¹⁷ Han fick applåder efter sin vältaliga avslutning som i sina målande ordval låg nära de bilder socialismen

---

¹⁵ Bruxelles Sept 1897: 623

¹⁶ Bruxelles Sept 1897: 621

¹⁷"... l'ouvrier ... brisera les chaînes au moyen desquelles on a voulu ligotter le travail et demandera la liberté."
Bruxelles Sept 1897: 626

använde när de talade om relationerna mellan arbetarklassen och kapitalet, vars "bojor" måste brytas.

Professor Lujo Brentano var provocerad både som tysk och som liberal, det framgick av hans replik. Som tysk ifrågasatte han sammankopplingen mellan skyddstullar och arbetarskydd; en sådan koppling var "diabolisk" och gav en oriktig beskrivning av den tyska politiken. Hans historieskrivning var en annan: den ekonomiska kraschen 1873 hade lett till införandet av skyddstullar för att skydda industriella investeringar. Långt senare hade det blivit aktuellt med arbetarskyddslagar. De introducerades när statsledningen insåg att de så kallade socialistlagarna, som förbjudit socialdemokratin att verka i offentligheten, inte räckte för att behärska den revolutionära arbetarrörelsen. När socialistlagarna upphävdes 1890 hade det parallellt införts ett statligt "skydd" i form av försäkringar för arbetare, som drabbades av sjukdom, arbetsolyckor, invaliditet och ålderdom.

Alla visste, sa Brentano, att han personligen varit emot den politiken, eftersom försäkringspolitiken ville hindra bildandet av fackföreningar. För honom var de starka, fredliga engelska fackföreningarna ett föredöme. Genom dem kunde arbetarna få inflytande. Men, betonade denne ekonomiprofessor, man måste skilja på arbetslivsförsäkringar och en arbetarskyddslagstiftning. Det sistnämnda hade inget att göra med statssocialism, vilket däremot försäkringarna var. Beviset för hur olika dessa åtgärder var, visades bland annat av att rikskanslern Otto Bismarck hade infört försäkringar men bekämpat skyddslagar.

Som liberal undanbad sig Brentano att bli beskylld för att vara statssocialist. Han var för frihet, den frihet som hade proklamerats under den franska revolutionen och som ännu präglade de franska och belgiska konstitutionerna. För en sådan frihet var arbetarskyddslagstiftning en förutsättning. När franska revolutionens män hade proklamerat "arbetets frihet" uppreste de sig mot skrätvånget. I den tidens ekonomi var nästan

varje företagare sin egen. Det var friheten att få bruka sin yrkeskunskap fritt, utan restriktioner, det handlade om då. Den tekniska utvecklingen hade ändrat arbetsförhållandena. Tekniken har koncentrerat ägandet till få personer, som anställde många arbetare. Arbetets frihet betydde därför numera att arbetaren borde få utföra sitt arbete som oberoende, det vill säga arbetaren borde få behålla en viss frihet gentemot sin arbetsgivare. Man kunde inte jämföra försäljningen av en människas arbetskraft med annan försäljning, där säljare och köpare fritt kunde och borde komma överens om priset. Köparen fick nämligen rätt till att disponera över hela arbetarens existens; arbetaren tvingades utsätta sin hälsa och kropp för faror och kunde inte bestämma sin arbetsplats eller sina arbetskamrater.¹⁸

I det stora hela talade Brentano enbart om "arbetaren" som könsneutral/som man. Men han nämnde plötslig det barn som en arbeterska bar på, däremot inte arbeterskan själv. Det var viktigt att detta barn – som bars av någon? - fick rätt miljö och näring, så att det växte upp till "en stark man eller en sund kvinna." Moralen och intellektet var dessutom viktiga för arbetare, menade Brentano, och övergick igen till att tala om "arbetare", med oklar syftning på kvinnor. Han lät som när andra försvarade nattarbetsförbudet; det antogs finnas ett hot mot kvinnors moral om de arbetade på natten. Brentano talade om kvinnor men utan att benämna dem. Att han undvek att benämna dem är märkligt eftersom ingen annars tycktes bekymra sig över att "kvinnor" pekades ut i dessa sammanhang, tvärtom. De blir kusligt frånvarande i en diskurs som trots allt handlar om kvinnors arbete och villkor. Brentano såg problematiken med skyddslagarna i ett större sammanhang av familj och stat:

Regleringen av arbetstider utgjorde hela förutsättningen för arbetarfamiljens liv, dess religiösa och politiska engagemang och barnens uppfostran, och därmed för framtiden för hela nationen.

---

¹⁸"La liberté du travail" (citatet 629) Bruxelles Sept 1897: 629f.

Därmed hade staten ett direkt intresse, ett egenintresse som gällde framtiden, av "att intervensera så att (arbets)köparen inte missbrukar sin makt över säljarens personliga liv." Att sätta en gräns mellan hur stor del av arbetarens liv som tillhörde fabriksägaren och hur stor del honom själv, handlade inte om att inskränka friheten utan tvärtom om att rädda den.¹⁹

Lujo Brentano ansåg alltså att en sann "liberté du travail" gav staten plikt att reglera arbetsmarknaden. Detta borde på ett mer omfattande sätt, och av andra skäl än frihetens, innefatta kvinnor. Brentanos argument att det låg i *nationens intresse* att skydda de svaga, upprepades av andra. Arthur Verhaegen underströk att varje modern stat ingriper i sina medborgares liv, till exempel genom att skydda dem från våld och andra kränkningar genom polisväsendet. Det var därför ologiskt att, som Louis Strauss, önska en obligatorisk skola för alla barn men inte vilja reglera förhållanden under vilka barn lönearbetade eller växte upp.²⁰

Kvinnoarbetet

Flera prov gavs under debatten på att arbetarskyddslagstiftning för kvinnor ansågs som självklar och utgick från andra premisser än diskussioner om samma lagar för män. Den berlinska uppfattningen från 1890 hade anhängare i de mest olika läger. Dispyter uppstod först när det blev ifrågasatt om särlagarna efterlevdes och skulle kunna efterlevas.

Belgaren Emil Harzé, generaldirektör för de belgiska gruvorna och officiell representant för sin regering vid denna kongress, polemiserade med sin landsman advokat Louis Varlez . Den senare hade framhållit att många kvinnor arbetade i belgiska gruvor och att inget förändrats beträffande detta sedan Berlinkonferensen. Harzé presenterade

---

¹⁹ "... que l'enfant devienne un homme fort ou une femme valide ... " "De la fixation des heures dépendent la vie de famille de l'ouvrier, l'éducation de ses enfants, l'accomplissement de ses devoirs politiques et religieux, bref, toute son existence et l'avenir de toute la nation." "à intervenir pour empêcher un abus du pouvoir de l'acheteur sur la vie personnelle du vendeur." (citaten 630) Bruxelles Sept 1897: 630f.

²⁰ Eugen von Philippovich uttryckte det så här: "Il faut donc une législation du travail et cela dans l'intérêt de la nation et des faibles en particulier." (citaten 647) Bruxelles Sept 1897: 631ff

statistik för att visa att Belgien var i full färd med att uppfylla det man lovat i Berlin. Kvinnor skulle inte längre arbeta i gruvorna, vilket de hade gjort åtminstone fram till 1890-talet.²¹

Ordföranden Berlepsch nämnde att framsteg hade gjorts i Tyskland, där kvinnoarbetet numera var begränsat till 11 timmar per dag, nattarbetet rigoröst förbjöds för dem och fyra veckors ledighet vid barnsörd var regel. Ändå ökade antalet kvinnor i industrin, vilket visade att lagen inte inskränkte deras möjligheter att få arbete. Berlepschs formulering får ses som ett implicit svar på en kritik som hävdade att nattarbetsförbudet och den kortare arbetsdagen skulle göra kvinnor till en mindre attraktiv arbetskraft. Men Berlepsch nämnde inte att någon kritik alls framförts utan nöjde sig med att betona att den allmänna opinionen var nöjd.²²

Två franska talare, advokat Hubert Valleroux och den liberale politikern Yves Guyot, framhöll att lagen som beskar vuxna kvinnors arbetstider hade mött opposition i deras hemland.²³ Ett flertal strejker hade utbrutit när man skulle införa den och lagen var enligt dem långt ifrån accepterad.²⁴ Yves Guyot, som engagerat sig starkt *mot* regleringen av prostitutionen och varit en välsedd deltagare på radikala kvinnokongresser i Paris, yttrade särskilt sitt missnöje med nattarbetsförbudet för kvinnor. Kvinnor hade inte tillfrågats om de ville bli "beskyddade". Hans protester mot lagstiftningen hade -- sade han -- fått understöd av arbeterskor i Vosges. Staten utnyttjade kvinnornas

²¹ Varlez hade varit delegerad i Berlin 1890. Hans rapport hette "La législation protectrice en Belgique". Den belgiska lagen hade ingen reglering av vuxna kvinnors arbete, inte heller av mäns. Men Varlez förutsåg att ett nattarbetsförbud för kvinnor skulle introduceras bland annat på en motion i parlamentet av Hector Denis och Émile Vandervelde m flera (s 290. Enligt Harzés statistik hade antalet kvinnor under jord i belgiska gruvor minskat från 3 691 år 1891 till bara 888 år 1896, ingen av dem var längre under 16 år. Kvinnor i arbete vid gruvornas mynning hade däremot ökat något, från 7 181 år 1891 till 7 722 år 1896, av dem var de flesta -- drygt 3 800 -- mellan 16 och 21 år och nästan 2 500 var mellan 14 och 16 år.). Bruxelles Sept 1897: deltagarlistan XIIIff & 240-291; 612f; Hilden 1993: 87ff och 316ff

²² Bruxelles Sept 1897: 615f.

²³ Bruxelles Sept 1897: 616-629 & 643-645 samt XIIIff; en rapport från kongressen är skriven av greve Seilhac, sekreterare vid Musée Social i Paris. Han nämner dessa franska inlägg i sin kortare redogörelse på 54 sidor. Han nämner inte kvinnofrågan. Seilhac 1898: 20f & 27f

²⁴ Han nämner "des grèves nombreuses" men tyvärr utan att närmare precisera var de utbrutit. Bruxelles Sept 1897: 617

konstitutionella svaghet när lagar infördes för att beskydda dem. Han drog fram de trista konsekvenserna för de kvinnliga typograferna, vilka ofta hade åberopats av feminister. Socialister, påstod Guyot, hade varit först med att kräva reglering av kvinnors arbete redan 1868, eftersom kvinnor ansågs konkurrera med män. Socialisterna hade argumenterat utifrån moral och hygien. Att detta bara var en förevändning visades av att kvinnor tilläts arbeta nattetid med det dåligt betalda arbetet att vika tidningar, ett arbete män inte ville ha. Guyot var även helt emot en reglering av barnarbete.²⁵

Professorn i industriell lagstiftning Paul Pic, Paris, beklagade att kvinnor ännu inte fått avlönad ledighet när de födde barn. Han såg det som en lucka i skyddslagen för kvinnor. Österrikaren Eugen von Philippovich framhöll att i hans hemland var alla överens om allt gott arbetarskyddslagstiftning förde med sig.²⁶

Frihetens begränsning

Principdiskussionen om friheten hade tagit flera timmar. Båda riktningarna inom liberalismen hävdade att de försvarade "friheten", vilket visar vilket positivt politiskt värde själva begreppet hade. Diskussionen rörde begreppets definition. Vad var egentligen frihet? Frihetens rötter söktes i den franska revolutionens²⁷ "frihet", som de välfärdsliberala åberopade som sitt politiska arv. Begreppets nostalgivärde hade troligen återupplivats genom högtidlighållandet av hundraårsminnet av franska revolutionen, som inte låg långt tillbaka i tiden. För alla liberaler var friheten ett högt skattat begrepp som ingick i deras verbala självförståelse. Båda riktningarna inom liberalismen, som representerades vid kongressen, menade sig företräda den *verkliga* friheten. Kvinnor -- och deras eventuella frihet -- hade spelat en liten roll i liberalernas

---

²⁵ Bruxelles Sept 1897: 644f..

²⁶ Bruxelles Sept 1897: 637ff.

²⁷ Strauss syn på "frihet" fick stöd av den franske civilingenjören och professorn Jules Fleury, som varnade för att genom regleringen bereddes plats för "le collectivisme". Brentano hänvisar till franska revolutionen som den som planterade frihetens princip på den europeiska kontinenten. Bruxelles Sept 1897: 628 & 641ff.

argumenteringen för eller emot skyddslagstiftning. Kvinnor var inte heller framträdande i tråtan om liberalism och statsingripanden fast den delvis gällde om kvinnor skulle kunna skyddas alls eller tvärtom mer och på andra sätt än män.

Att kvinnokongressen på samma världsutställning livligt hade diskuterat vad arbetets frihet betydde för deras kön, uppmärksammades inte ett dugg av de diskuterande männen vid denna manskongress. Även om kvinnornas kongress varit officiellt sanktionerad betydde det inte att den blev uppmärksammas och respekterades. Vad där hade sagts sågs inte som inlägg i en offentlig dialog.

På feministkongressen i Bryssel hade arbetets frihet också varit ett viktigt tema. Där hade den fått en annan tolkning. Där hade arbetets frihet betytt frihet från statlig reglering -- precis som för somliga manliga liberaler -- men ordet "frihet" hade särskilt ljudit i kritiken mot särskilda lagar för kvinnor. Sådana särdrag hade däremot en liberal talesman och akademiker som Lujo Brentano ansett som självklara.

"Arbetets frihet" var alltså ständigt debatterad. Denna positiva konstellation av två ord kunde tolkas på minst tre olika sätt: det användes på ett sätt av de liberala kvinnorna på feministkongressen i Bryssel 1897 där det fick en extremliberal betydelse; det användes på ett annat sätt av Lujo Brentano, som var en välfärdsliberal. Det hade använts på ett tredje socialistiskt sätt på den allra första internationella kvinnokongressen i Paris år 1878, där Eugenie Pierre och Léonie Rouzade definierade "arbetets frihet", som friheten för kvinnor att välja sitt eget yrke, sitt eget arbete.

Land efter land hade infört mer eller mindre tydliga särdrag för kvinnor. Rapportörerna på arbetarskyddskongressen i Bryssel var stolta över detta. Flera framställde det som om deras länder redan hade varit en god bit på väg mot en sådan lagstiftning före Berlinkongressen 1890. Belgien var ännu på efterkälken jämfört med andra europeiska länder och

de belgare som diskuterade sitt lands politik skämdes. Arbetarskydd för kvinnor hade blivit en hederssak män emellan. Tyska myndigheter hade pragmatiskt gett dispenser från de lagliga restriktionerna när industrin behövde kvinnor, och därmed räddat både äran och praktiken. Inga speciella hänsyn hade tagits till kvinnornas behov utan enbart till statens och industrins.

De tre kvinnor, som deltog i denna arbetarskyddskongress var alla *för* speciallagar för kvinnor. Fabriksinspektrisen miss Anderson förklarade att hon en gång hade varit emot sådana lagar, när hon var nyutbildad från Cambridge. Men senare hade hennes praktiska arbete gjort klart för henne att sådana skyddslagar behövdes och att kvinnor ville ha dem. Den opposition som fanns kom, enligt henne, inte från arbetarklassen.²⁸

Bara två fransmän -- två extremliberaler -- hade lyft fram kvinnors motstånd mot sär lagar; det ingick i deras försvar för en helt fri arbetsmarknad. Det feministiska kravet på jämlikt arbetarskydd för alla hade inte haft en enda företrädare. Inte heller höjdes någon röst för att arbetarskydd för kvinnor bara skulle ses som ett första steg mot att män skulle omfattas av samma skydd. Det var en aspekt som socialister brukade lyfta fram då sär lagar för kvinnor kritiserades. Det manliga borgerliga perspektivet på frågan om kvinnligheten och kvinnans roll på arbetsmarknaden som tillfällig och annorlunda var fast etablerad. Den inställningen delade denna kongress med de mest inflytelserika socialdemokraterna, som den kommit fram under Zürichkongressen tidigare samma år.

Framtiden skulle bestämmas av denna åsikt. Professor Heinrich Herkner, en ivrig förkämpe för internationalisering av arbetarskydd, framhöll att man borde gå långsamt fram; det fanns stora svårigheter. Därför borde arbetet till en början koncentreras till att få igenom några få

---

²⁸ Bruxelles Sept 1897: 690ff; Anderson yttrade sig ett par gånger men en av dessa gånger framfördes hennes åsikter av Lujó Brentano, Seilhac 1904: 36.

internationella konventioner, som borde gå lätt att genomföra. Han nämnde speciellt internationell reglering av nattarbete för kvinnor samt förbud för vissa gifter inom industrin och några enklare tekniska säkerhetsåtgärder.²⁹ Planen var därmed uppdragen för det fortsatta arbetet för en internationell arbetarskyddslagstiftning. Den skulle vidareutvecklas på ett nytt möte i Paris år 1900. Det året skulle många åsikter framföras om kvinnors framtida position på arbetsmarknaden vid ett flertal kongresser.

---

²⁹ Bruxelles Sept 1897: 672.